А. Жусупбеков

Жеңижоктун "Дүйнө сен" деген чыгармасы тууралуу.

Жеңижоктун бизди курчап турган дүйнөнү кабылдашы өзүнө чейинки элдик аң – сезимдердин тигил же бул асыл ойлордун өзүнө жаккандарын өз оюна сиңирип алып, аны кайрадан өзүнүн гана жеке баамдашы боюнча ырга айлантып элге бергендигин көрөбүз. Ушул өңүттөн алып караганда дагы Жеңижоктун өзщнщн замандаш акындарынын ичинен орошон таланты менен Чолпон жылдыздай бөлүнүп, жаркырап турганын көрүүгө болот. Бизге жеткен маалыматтарга таянганда анын – дүнүйө, аалам жөнүндөгү чыгармалары жөнүндө доорубуздун чыгаан, залкар жазуучусу Ч.Т Айтматов: "Дүйнө, адам, жакшы менен жаман, ак ниеттик менен кыянаттык, күнүмдүк тиричилик ушунун баарына акын өзүнүн терең жана бекем көз карашынын, азыркы тил менен айтканда философиялык – эстетикалык жеке концепциясынан туруп баа берет"[1]деп жазган.

Жеңижоктун замандашы, улуу акын Токтогулдун "Дүнүйө" деген чыгармасы калың окурмандарга жакшы белгилүү. Токтогул – дүнүйөнү келеринде, анан кетеринде деп, бири – бирине мааниси боюнча карама – каршы объектини алып, аны ар кандай затка салыштырып, баштан аяк узун сабак ыр курайт:

"Келээриңде, дүнүйө,
Толукшуп чыккан Айдайсың.
Кетээриңде дүнүйө,
Суу жүрбөгөн сайдайсың.
Келээриңде дүнүйө,
Асмандагы, күндөйсүң.
Кетээриңде дүнүйө,
Кайгылуу көңүл кирдейсиң"[2] ж.б.у.с.

Ал эми Жеңижоктун "Дүнүйөсү" болсо Токтогулдун эле "Дүнүйөсүндөй", бирок эки же андан көп көрүнүштү, предметти объектиге алып, ошону катарынан сүрөттөйт. Анын карама – каршы жактарын кошо айтат:

"Келээриңде, дүнүйө,
Туурга шумкар конгондой,
Туптуура көңүл толгондой.
Тууганың колун созгондой.
Кетээриңде дүнүйө:
Тууруңдан шумкар качкандай,
Туурулуп көңүл азгандай,
Тууганың абийир ачкандай.
Келээриңде, дүнүйө,
Төрүңдө арстан бөккөндөй,
Ээрчиген жолборс чөккөндөй,
Оозунан жалын төккөндөй.
Кетээриңде дүнүйө:
Төрүңдөн арстан кеткендей,
Ээрчиген жолборс житкендей,
Элсизге сапар чеккендей!"[3]

Мына ушундай формада, ыкмада, стилде улантыла берет. Мисалдан көрүнүп тургандай Жеңижокко чейинки акындар поэзиясында "Дүнүйө" темасындагы ырлардын классикалык үлгүсү катары баалануга тийиш. Тегин жерден өрт чыкпайт дегендей, Жеңижок менен чыгармачылык жактан байланышы бар Барпы Алыкуловдун "Дүнүйөсүндө" так эле жогоркудай формада, ыкмада, тартипте, салыштыруулар бар экендигин учуратабыз:

"Келээриңде, дүнүйө,

[1] Жеңижок түзгөн, жыйнаган: А.Жусупбеков Фрунзе. Кыргызстан 1982-ж, 4-бетте.
[2] Токтогул. Фрунзе. Кыргызстан 1984, 43-бетте.
[3] Жеңижок. Бишкек. "Мурас" 2004-ж, 241-бетте.

Тел жорго менен Сур жорго,
Жол талашып тургандай,
Ак туйгун менен карчыга,
Жем талашып тургандай.
Кетээриңде дүнүйө:
Тел жорго тентип калгандай,
Сур жорго сулап жаткандай.
Ак туйгун менен карчыга,
Колуңдан чыга качкандай![4]"

Жеңижоктун "Дүнүйө"/Биринчи түрү/ деген чыгармасында "Дүнүйөнү" дагы башка өңүттөн, бурчтан карап, токтобой чексиз өткөн убакыттан, мезгилдин мейкин кеңдигинен туруп сүрөттөйт: "Асман, Ай, Жылдыз бүткөндө, Ааламдын бир жаралганын айтып "дүнүйөнүн" пайда болуп уланганын, "Жер титиреп бүткөндө" он сегиз миң аалам пайда болуп жаралганын тыным албай токтоо билбей сайдагы көчүп бараткан кыргыз көчүнө салыштырат. Манас баштаган баатырлардын өткөнү менен байланышта карап сүрөттөйт, алардын айрымдарынын аттарын атайт. Географиялык жер – суунун бир формадан экинчи формага /Тоо бузулуп түз болуп. А.Ж/ канча согуш, кыргын өтүп, канча эл аты калып өзү жок болуп кеткенин таамай алаканга салгандай сүрөттөйт да ушулардын бардыгына кимдер күбө болгонуна чейин ырга салат. Мындай глобалдык масштабдагы орчун сүрөттөөлөр революцияга чейинки акындардын ичинен Жеңижоктон башкасын азырынча учурата элекпиз. Акын дүнүйөнүн тынымсыз кыймылда экенин бир түрдөн экинчи бир түргө абалга өтүп жатканын дүнүйө - Аалам чексиз экендигин, өтө ишенимдүү саптар менен бергендигин бөтөнчө белгилеп кеткибиз келет:

"Байыстабай бир азга,
Өткөнүн көрчү, дүйнөнүн.
Артынан жоо куугансып,
Көчкөнүн көрчү, дүйнөнүн.
Бир жалбырттап, бир жерде,
Өчкөнүн көрчү, дүйнөнүн.

Күн менен Түндү камчылап,
Өтүп жаткан дүнүйө.
Журттан – журтка ташынып,
Кёчщп жаткан дщнщйё.
Бири кщйсё бирёёбщ,-
Ёчщп жаткан дщнщйё[5]

Дщйнёнщн чексиз экендигин ётё таамай, элестщщ ыр саптары менен бере алгандыгына кщбё болобуз:

Баш - учуна кщлщк ой
Учуп жеткис дщнщйё.
Ойлоп - ойлоп отурсаъ,
Тщбщ чексиз дщнщйё.
Керемети дщйнёнщн,-
Эстен кеткис дщнщйё.[6]

Ушундай мазмунда Жеъижоктун ыры улантыла берет да "Айта берем ыр менен, Кёбщ сонун дщнщйё" деп оптимистик кёз караш менен соъуна чыгат.

Акындын философиялык көз караштары боюнча кандидаттык дисертациясын ийгиликтүү коргогон Ж.Жаныбеков минтип жазган: "Адамдын ойлоосу, акыл - эси боюнча тиричиликтин эң жогорку асыл заты /Кор болбостон жүрсүн деп, Акыл берген дүнүйө/ . Адамдардын бардык иштеринде акылмандык менен билимге биринчилик таандык. Чындыкты

---

[4] [illegible]. 1 [illegible], [illegible] – 19 95, 131-[illegible].
[5] [illegible] [illegible] 2-[illegible], [illegible], [illegible], " [illegible]" – 1 999, 46-47-[illegible].
[6] [illegible], [illegible], "[illegible]" – 2004, 230-[illegible].

таанууга умтулган адам өсүп - өнүгөт. Акын, ошентип, өзүнүн замандаштарынан чындыктын ошол оозеки окуу китебин берүүнү, өркүндөөгө жолду жарык кылууну каалайт”.[7]

Акындын дүнүйө жөнүндөгү чыгармасынын “Дүнүйө” /Экинчи түрү/ дагы өзгөчө көркөмдүгү, ошондой эле, кең масштабдагы чыгармасы болуу менен бирге акыркы уйкашкан сап “карачы” деген сөздүн коштолуп айтылышы менен чыгарма жаралганын көрөбүз, мисалы:

“Чыгыштан Күндү Батышка,
Жүргүзгөнүн карачы.
Ааламдын шам чырагын,
Күйгүзгөнүн карачы.
Кудуретин жараткан,
Билгизгенин карачы.

Күн кыдырып Көк менен,
Жөнөгөнүн карачы.
Жарык нурга балкытып,
Бөлөгөнүн карачы.
Канча жанды жаратып,
Төрөгөнүн карачы.”[8]

Ошондой эле Түндүн ажайып пейзажын жандуу сүрөттөп, көз алдыңа тартат:

“Ай айланып Асмандан,
Каттаганын карачы.
Бир орунда тынч алып,
Жатпаганын карачы.
Бүт жылдыздар чачырап,
Батпаганын карачы?”...[9]

Акындын түшүнүгү боюнча өлүмдүн гана “сырын чече” албай нечен аалым окумуштуулар аракеттенсе да бул түбөлүктүү деп аталган тема адамзат алдына чечилбеген суроо болуп бара берерин туюнтат. Белгилеп кетчү нерсе: акындын ушул чыгармасы дүйнө таанып билүүчүлүк боюнча өз доорундагы, замандаш акындардын адыңкы сабында экендигинин далили боло алат. Ушул эле пикирди белгилүү сынчы, коомдук ишмер Абдыганы Эркебаев: “Прославление не потустороннего мира, а действительной, земной жизни, по преставлению Дженижока, полна движения, противоречия, в том числе социального, она изменчива и безконечно. При всем в том что она изменчива и безконечно.Как видим, в объяснении природных явлений Дженижока стоял на позициях стихийного материализма, мироощущении его в верх брал оптимизм”.[10] Деп жазганына кошулбай кетпөөгө болбойт.

“Дүйнө сени” чыгармасынын эки түрү менен таанышып, атайын токтолуп кетүүнү туура таптык. Себеби, акындын бул чыгармасына мурда кийин атайын пикир айтылган эмес. “Дүйнө сени” чыгармасы - акындын буга чейин “Дүнүйө”, Аалам жөнүндөгү чыгармаларынан мазмуну боюнча бирдей болгону менен, дүйнөгө болгон акындын мурдатан топтолгон тажрыйбасына таянып, акын буга чейин мурда кайрылып көрбөгөн жактарына баам токтотуп, жаңы боёк, түс бергенине күбө болобуз. Жеңижоктун дүнүйөгө болгон мамилесин, баасын Дүнүйө менен кудум адам менен сүйлөшкөнсүп, ага сен деп кайрылат, ага карата болгон өзщнүн мамилесин билгизет:

“Он сегиз миң Ааламды,-
Орноштурдуң, дүйнө сен.
Орношконун канетип,
Ойлоштурдуң, дүйнө сен.

---

7 [illegible] – 1991, 19-[illegible]

8 [illegible] 2-[illegible], “[illegible]” – 1999, 48- [illegible].

9 [illegible] 48 – [illegible].

10 [illegible]. [illegible] “[illegible]”. [illegible] – 1999, 118 – [illegible].

Бет алган багыт жолуңдан,
"Бурулуп артка кайт" десек,-
Болбостурсуң, дүйнө сен!..." [11]

Акын дүйнөнүн жаратылыш табиятты жылдын төрт мезгили менен органикалык байланышта карайт да өмүрдүн өтүшүн – ушул жылдын төрт мезгили менен тогоштурат:

"Жадырасын, өнсүн деп,
Жазды апкелдиң, дүйнө сен.
Жер которуп кетишкен,
Жер түбүнө жетишкен,
Казды апкелдиң, дүйнө сен.
Барышса да көбөйүп,
Азды апкелдиң, дүйнө сен!..
Кезектешип, Төрт мезгил,
Келип өткөн, дүйнө сен.
Токтоо билбей кыдырып,
Желип өткөн, дүйнө сен.
"Кимден калбайт" ойлосоң, -
Делип өткөн, дүйнө сен.
Келечекке кулачын,
Кере жаткан, дүйнө сен.
Ачуу менен Таттууну,
Бере жаткан, дүйнө сен.
Өлүм сырын чече албай,
Келе жаткан, дүйнө сен!"[12]

Таланттуу жаралган бул ыр саптары канча мезгил өтсө да алгачкы боёгунан ажырабай дүйнөнү таанып - билүүчүлүк күчүн жоготпой бара берерине ишенип коюуга болот. Сөзсүз "Дүйнө сен" чыгармасы – оригиналдуу чыгармалардын катарына кирет.

Акын бул чыгармасында канча пайгамбар - саабалардын, белгилүү баатырлар, аалымдар өткөнүн бирден санап эске салат. Жеңижоктун өз заманына жараша жетишээрлик диний билими болгондуктан, эч кандай кыйналбай – кысталбай эле алардын аттарын атап, "Дүйнө сенге" байланыштырып, өз оюн ачык ортого салат:

"Ойлосом дүйнө жуп өткөн,
Кыямат кайым болордо,
Азирети Нух өткөн.
Кемеге салып мал-жанды,
"Кызматы менен бул өткөн.
Ошондон бери карата,
Эки миң бир жүз жыйырма төрт,
Пайгамбарлар шул өткөн,
Ал пайгамбарлар ичинен,
Азирети Шиш өткөн.
Асман күбө, Жер күбө,
Аңдасак далай иш өткөн!".[13]

Андан нары акын ушундай эле бир стилде бизге анчейин белгисиз пайгамбарлардын атын атайт да алардын катарында кыргыз элинин кыраандары Манас, Кошой, Бакайлардын атын атайт "аксак Темир көрөгөн, кызыл канга бөлөгөндүн" иштеринен маалымат бере кетет. Акырында, өзүнүн туруктуу көз карашын: дүйнө тынымсыз кыймылда өнөт, өсөт, өлөт, кайра башталып, өз нугунда уланып кайталана берет", деген оюн дагы бекемдетип жүрүп отурат. Сөзүбүз кургак болбос үчүн "Дүйнө сенинин" акыркы эле куплетин келтирсек окурманга түшүнүктүү болор деп ойлойбуз:

"Кумдан курап, түбүндө,

---

[11] [illegible] ң[illegible] , [illegible], "[illegible]" – 20 04, 233-[illegible].

[12] Жеңижок , Бишкек, "Мурас" – 2004, 235-бетте.

[13] [illegible] ң[illegible] , [illegible], "[illegible]" – 2004, 235-236-[illegible].

Ташка айланткан, дүйнө сен.
Чөлдү кайра көгөртүп,
Сазга айланткан, дүйнө сен.
Көбөйгөнүн курутуп,
Азга айланткан дүйнө сен”. [14]

Жеңижоктун замандаштарынын ичинен /жашы бир топ кичүү болсо да А.Ж/ Барпы Алыкуловдун “Дүйнө сени”, Пайгамбар, олуялар кысасынан” эки варианты тең – маани, мазмуну жагынан окшош экендигин, кандайдыр бир деңгээлде Жеңижоктун “Сен дүйнөсүнө” үндөшүп тургандыгын байкоо кыйын эмес. Мисалы:

“Ол адамдын баласы,
Азирети Шиш өткөн.
Алдамчы жалган дүйнөдөн,
Алда канча киши өткөн.
Алда – Эгем өзүң сактай көр,
Башыңдан нечен иш өткөн.”[15]

Ал эми Барпы Алыкуловдун “Дүйнө сен” Жеңижоктун “Дүйнө сенинен” көлөмүнүн көптүгү, турмуштун эң майда деталдарына чейин эрикпей ырга айландыра бергени менен айырмаланып турат. Барпы Алыкулов да өз кезегинде Жеңижок менен чыгармачылык байланышта болгондугун эске алсак Барпынын көп кырдуу чыгармачылык бир булагынын учу - Жеңижокко барып такаларын баамдайбыз. Ушундай эле жагымдуу чыгармачылык байланышты айтылуу Коргоол Досуевдин чыгармаларынан да кеңири учуратабыз, бирок ал жөнүндө сөздү кийинкиде улантабыз.

Адабияттар

1. Жеңижок Жыйнаган, түзгөн: А.Жусупбеков, Фрунзе, Кыргызстан – 1982, 4-бет.
2. Токтогул. Фрунзе, Кыргызстан - 1984, 40 – бет.
3. Барпы. I том, Бишкек – 1995, 119-120-131-беттер.
4. Залкар акындар 2-том, Жеъижок. Түзгөндөр: А. Акматалиев, А.Жусупбеков, М. Мукасов Бишкек, “Шам” – 1999, 46-47-48-49- беттер.
5. Ж.Жаныбеков. Даанышман ойчул. Бишкек . Кыргызстан – 1991, 19-бет.
6. А. Эркебаев “Малоизученные страницы истории киргизской литературы”. Бишкек – 1999, 118 – страница.
7. Жеъ. Жыйнаган, түзгөн, түшүнүктөрүн жазган: А.Жусупбеков, Бишкек, “Мурас” – 2004, 230-233-235-236-239-беттер.

[14] [illegible]ң[illegible], [illegible], “[illegible]” – 2004, 239-[illegible]
[15] [illegible], [illegible] 1995, 119-120-[illegible].